

MŰHELY

Gergely P. Alpár

A referálás beszédaktusa

Gottlob Frege

Frege korábbi álláspontja és annak kritikája

Frege a jelentés kérdését a *Jelentés és jelöllet*¹ című tanulmányában az azonosság kérdésén keresztül vizsgálja. Kiindulópontját a következőképpen fogalmazza meg: „Reláció-e az azonosság, és pedíg tárgyak, vagy pedíg a tárgyak nevei, illetőleg jelei közötti reláció-e?”² Első ízben Frege arra kérdez rá, hogy az azonosság tárgyak közötti azonosság-e. Szorosan ehhez kapcsolódik második kérdése, miszerint az azonosságok a tárgyak nevei, illetve a tárgyak jelei között állnának fenn. Furcsa, hogy még kutatói körökben sem fordítottak kellő figyelmet arra, amire Mark Sainsbury felhívja az olvasó figyelmét. Sainsbury arra figyelmeztet bennünket, hogy Fregenek a jelenlegi elmélete előtt volt egy másik meggyőződése, amit a cikk megírása pillanatában már mint hamisat elvetett. Eszerint az elmélet szerint, amelyet Frege a *Fogalomírás* című tanulmányában képviselt, az azonosságállítás azt mondta, hogy két név abban az esetben azonos egymással, ha a nevek ugyanarra a tárgyra referálnak. „Eszerint a »metanyelvi« álláspont szerint az azonosság nevek közötti reláció (»a jelekről szól«).”³ Felmerül ezek után a kérdés, hogy ha az azonosságállítások nevek közötti relációt fejeznek ki, akkor mennyiben szólnak azok a világról és mennyiben a nyelvről. A metanyelvi álláspont azt látszik alátámasztani, hogy az azonosságállítások nem a világról szólnak, hanem a nyelvről. De ebben az esetben „egy $a = b$ alakú mondat már nem magára a dologra, hanem csupán jelölésmódunkra vonatkozna, s így nem fejeznénk ki vele tulajdonképpeni ismeretet. Pedig sok esetben éppen ez utóbbit akarjuk”.⁴

Frege felülvizsgálja régi elméletét, és helyette egy újat javasol, mert – mondja ő – „ha az »a« jel a »b« jeltől csak mint tárgy (jelen esetben az alak révén) különbözik, s nem pedíg mint jel, vagyis nem abban a módban, ahogyan jelöl valamit, akkor $a = b$ igazsága esetén $a = a$ és $a = b$ ismeretértéke lényegében azonos lenne. eltérés csak akkor jöhet létre, ha a jel különbözősége a megjelölt tárgy megadási módjában levő különbségnek felel meg. Legyenek a, b, c azok az egyenesek, melyek egy

Gergely P. Alpár (1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, gpalpar85@gmail.com

¹ Gottlob Frege: *Jelentés és jelöllet*. = Uő: *Logikai vizsgálódások*. Bp. 2000. 118–147.

² Uo.118.

³ Mark Sainsbury: *Filozófiai logika*. = *Filozófiai kalauz*. Szerk. A. C. Grayling. Bp. 1997. 80.

⁴ Gottlob Frege: *i.m.* 119.

háromszög csúcsait a szemközti oldalak felezőpontjaival összekötik. Ekkor a és b metszéspontja ugyanaz, mint b és c metszéspontja. Tehát ugyanazt a pontot különbözőképpen neveztük meg, és ezek a nevek (»a és b metszéspontja«, »b és c metszéspontja«) egyúttal a meghatározási módra is utalnak, s ezért az azonossági állítás itt valódi ismeretet tartalmaz. Kézenfekvő tehát, hogy egy jellel (névvel, szókapcsolattal, írásjeggyel) ne csak azt kapcsoljuk össze, amit megjelöl, s amit a jel jelölétének hívhatunk, hanem ezenkívül azt is, amit a jel jelentésének neveznék, és amely a meghatározás módját foglalja magában.⁵

Frege új álláspontja szerint tehát az azonosságállítások esetében nemcsak a jelöllet, vagyis a tárgy releváns, hanem kiemelkedő szerepet játszik a jelentés is. A következő két példa még nyilvánvalóbbá teszi előttünk azt a tényt, hogy Frege helyesen látta a kérdést:

(1) Az Alkonycsillag azonos az Alkonycsillaggal

(2) Az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal.

Mindkét állításról elmondhatjuk, hogy azonosságot fejez ki, csak hogy a két állítás egy igen fontos ponton lényegesen eltér egymástól. (1) esetében az azonosság nyilvánvaló tény. A mondat azonosságát a következőképpen fejezhetnénk ki:

(3) $a = a$.

(1) és (3) esetében egy egyszerű, mindenki számára nyilvánvaló azonosságállításal van dolgunk. Ha kanti fogalmakkal neveznénk meg (1)-et és (3)-at, akkor azt mondanánk, hogy mindkét állítás a priori tudható és analitikus állítás. Olyan ez, mintha azt mondanánk:

(4) Minden aggregény nőtlen,

hiszen az azonosság pusztán a nyelv vizsgálata alapján ötlük a szemünk elé. Mondhatni semmit sem kell tudnunk a világról ahhoz, hogy (1), (3) vagy (4) azonosságáról vagy igazságáról döntsünk. Ezzel szemben (2) inkább mutat hasonlóságot az

(5) $a = b$

sémával. (2) igazságáról ugyanis nem dönthetünk anélkül, hogy a -t és b -t külön-külön megvizsgáljunk, majd azután döntenénk azonosságukról. (2) már nem *a priori* analitikus ítélet, hanem ismeretértékkel bír, ismeretbővítő. A babiloni csillagászok amikor rájöttek (2) igazságára, nem egyszerűen egy triviális azonosságot fedeztek fel – hiszen ha így lett volna, akkor már sokkal azelőtt felfedezték volna, hogy az Alkonycsillag azonos a Hajnalcsillaggal. Még tovább menve azt mondhatjuk, hogy ha (2) analitikus ítélet lenne, akkor az Alkonycsillag már mindig is azonos lett volna a Hajnalcsillaggal és a csillagászoknak nem is kellett volna a kettő közötti azonosságot felfedezniük. De nem ez történt. Az ókori csillagászok valóban új ismeret birtokába jutottak azzal, hogy rájöttek (2) igazságára. Rájöttek, hogy tulajdonképpen az Alkonycsillag nem más, mint a

⁵ Uo. 119–120.

Hajnalcsillag, és mind a két név a Vénusz bolygó különböző neve, más-más megadási módja. Az Alkonycsillag tehát és a Hajnalcsillag is, hasonlóan az „a és b metszéspontjához” és a „b és c metszéspontjához” a meghatározási módra is utalnak, és az azonosságállítás ezért ismeretbővítő, tehát ismeretértékkel bír.

Összefoglalva: Fregenek a *Fogalomírás*ban képviselt régi álláspontjáról és a *Jelentés és jelölés*ben képviselt már új álláspontjáról azt mondhatjuk, hogy Frege azzal, hogy (1)-et triviálisnak minősítette, (2)-t pedig ismeretbővítőnek, rájött, hogy (1) és (2) jelentése eltér. Nyilvánvaló volt számára, hogy ha egy mondatnak más az ismeretértéke, akkor más a jelentése is. Ha vesszük az

(1') Az „Alkonycsillag” név és az „Alkonycsillag” név ugyanazt jelölik és a

(2') Az „Alkonycsillag” név és a „Hajnalcsillag” név ugyanazt jelölik

mondatokat – ezek a mondatok fejezik ki Frege korábban vallott metanyelvi nézőpontját –, és azonosítjuk őket (1)-el és (2)-vel (az új nézőponttal), akkor is összhangban lennének azzal a nézetrel, miszerint (1) és (2) esetében a jelentés eltér, viszont felmerülne két probléma. Egyrészt azonnal észrevennénk, hogy míg (2) tulajdonképpeni ismeretet közöl a világról, addig (2') a nyelvről szól, másrészt pedig tudva, hogy a névadási aktusok önkényesek, (2') egy önkényes jelölési konvencióról számolna be. Az viszont eléggé nyilvánvaló mindenki számára, hogy az Alkonycsillag és a Hajnalcsillag azonossága nem konvenció kérdése.

(2) és (2') alapján Frege levonta azt a következtetést, hogy a két állítás nem feleltethető meg egymásnak, így az azonosság nem jelek közötti reláció. Ez készítette őt tulajdonképpen arra, hogy feladja régebbi nézőpontját, és jogosan azt mondja, hogy a jelhez (névhez) a jelölés mellett társul a név jelentése is. Csak ez a megoldás biztosította számára azt aényt, amit (1) és (2) esetében észlelt, ti. hogy a két mondat jelentése és ismeretértéke eltér.

Frege ezzel a megoldással hatékonyan kezeli az olyan problémákat is, amivel a milliánus névelmélet nem tud megbirkózni. John Stuart Mill ugyanis úgy gondolta, hogy a nevek esetében az egyetlen szempont, amit figyelembe kell vennünk, azok jelölete, ezzel pedig szemet hunyt a nevek jelentésének a kérdése fölött. Véleménye szerint a neveknek nincs jelentésük, csak jelölésük; saját terminusaival élve: a neveknek nincs konnotációja, csak denotációja. Mill elméletéből logikusan következik az a nézet (és közvetett módon ezt is mondja Mill, még akkor is, ha nem fogalmaz expliciten), amely szerint ha két névnek azonos a jelölete, akkor a két nevet felcserélhetjük a mondatokban anélkül, hogy a mondatok jelentése megváltozna. Nem csoda, hogy Mill erre az álláspontra jutott, hiszen elmélete denotatív jelentéselmélet, amely abban áll, hogy „egy nyelvi kifejezés lényegét azonosítja a kifejezés referenciájával”,⁶ jelen esetben egy név jelentését a név referenciájával. Frege viszont rámutatott és nyilvánvalóvá tette (1) és (2) révén, hogy bár az Alkonycsillag és a Hajnalcsillag ugyanazt a bolygót jelölik – a Vénuszt –, a két mondat jelentése különböző.

A jelentés fogalmának a bevezetésével Frege elmélete sikeresen kezeli a milliánus elmélet számára problémát jelentő *Frege-rejtvényt*. Lássuk továbbá, hogyan határozza meg Frege a jelentést és mit mond annak szerepéről.

⁶ Márton Miklós: *A referencia problémái*. Kellék 27–28(2005). 142.

Frege a jelentésről

Tanulmányában Frege a jelentést a jel-jelentés-jelölet hármasszférijű összefűggésében vizsgálja, és a következőket mondja: „A jel és jelentése, valamint jelölete közötti szabályszerű kapcsolat olyan, hogy a jelnek megfelel egy meghatározott jelentés, ennek pedig egy meghatározott jelölet, ezzel szemben egy jelölethez (tárgyhoz) nem csak egy jel tartozik. Ugyanazt a jelentést különböző nyelveken, sőt ugyanazon a nyelven is különbözőképpen lehet kifejezni.”⁷ A jel és jelentés, illetve a jelentés és jelölet között a kapcsolat tehát szabályszerű. Minden jelnek van egy meghatározott jelentése, azaz minden jel jelent valamit, és minden jelentésnek van egy meghatározott jelölete, vagyis tárgya. Az „Arisztotelész” jelnek megfeleltethetők a következő jelentések: 1. az az ókori filozófus, aki Sztageirában született, vagy 2. Platón leghíresebb tanítványa, vagy 3. Nagy Sándor tanítója; ugyanakkor van a jelentésnek egy meghatározott jelölete, nevezetesen az a hús-vér ember, aki az ókorban filozófus volt, Platón leghíresebb tanítványa és Nagy Sándor tanítója. (Ez a példa is szemlélteti, hogy ugyanazt a jelentést többféleképpen is ki lehet fejezni.) Később Frege egy megjegyzést tesz a jelentés-jelölet viszonyával kapcsolatban: „Talán föltehetjük, hogy egy tulajdonnévként szereplő, nyelvtanilag helyesen képzett kifejezésnek mindig van jelentése. De ez nem jelenti azt, hogy a jelentésnek egy jelölet is megfelel.”⁸ Látszólag Frege ellentmond magának, hiszen az előbb azt állította, hogy minden jelnek van jelentése, és minden jelentésnek megfelel egy jelölet, most pedig éppen azt állítja, hogy minden jelnek van jelentése, de nem minden esetben felel meg a jelentésnek egy jelölet. Frege érvelését nem nehéz megértenünk, ha a következőképpen fogalmazunk: egy tulajdonnévként szereplő, nyelvtanilag helyesen képzett kifejezésnek mindig van értelme (jelentése), de ez nem jelenti azt, hogy az értelemnek van jelölete (tárgya) is. Egy kifejezés tehát még akkor is értelmesnek nevezhető, ha hiányzik a jelölete, vagyis az a tárgy, amiről szó van. Ilyen értelmes kifejezés például a matematikában „a legnagyobb természetes szám”. Tudjuk viszont, hogy minden természetes számnál létezik egy még nagyobb természetes szám, és ennél is létezik egy még nagyobb szám és így tovább. Az a dolog tehát, amelyet az előbb megneveztünk nem létezik. Frege szerint azonban ezeknek a kifejezéseknek is van jelentésük, ezek is értelmes kifejezések, és éppen ezért minden kompetens nyelvhasználó megérti a jelentésüket. Ilyen további példák a mitológiai alakok is, mint például Odüsszeusz, akiről ugyancsak nem tudjuk, hogy valóban létezett-e, vagy csak a képzelet szüleménye; de az értelmes és jelölet nélküli kifejezések csoportjába tartoznak az olyan nevek is, mint Frakk, Vuk, Micimackó stb.

Adott a következő mondat:

(6) A mélyen alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra.

Frege szerint az olvasót, vagy a beszélőt nem gátolja a mondat megértésében az, hogy az Odüsszeusz névnek nincsen jelölete – azaz, hogy feltehetőleg Odüsszeusz a valóságban nem létezett. Attól függetlenül megértjük a mondatot és értelmesnek találjuk. Amire viszont Frege (6) kapcsán felhívja a figyelmünket, az egy másik probléma.

Korábban láttuk, hogy a nevek jelentését olyan határozott leírások adják meg, amelyeket a név jelölete kielégít. Ez volt a helyzet az „Arisztotelész” név esetében. A határozott leírások megadták

⁷ Gottlob Frege: *i.m.* 121.

⁸ Uo. 121.

a név jelentését – az az ókori filozófus, aki Sztageirában született, Platón leghíresebb tanítványa, Nagy Sándor tanítója –, a jelölet pedig (a létező Arisztotelész személye) kielégítette a jelentéseket. Frege a nevek mellett sikeresen alkalmazta a jelentés (értelem) – jelölet kettős felosztást a mondatokra is. Észrevette, hogy azonos jelölétű szavak felcserélésével a mondattal kifejezett gondolat megváltozik ugyan, a mondat igazságértéke viszont nem. (1) és (2) esetében a mondat igazságértéke ugyanaz maradt, a két mondat jelentése viszont nem volt azonos. Frege szerint, ami a nevek esetében változott, az a jelentésük, ami ugyanaz maradt, a jelölétük. Ezt a gondolatot vitte tovább és alkalmazta a mondatokra: arra a következtetésre jutott, hogy egy mondat által kifejezett gondolat megváltozik, ha két azonos jelölétű nevet felcserélünk egymással; a mondat igazságértéke viszont ugyanaz marad, annak ellenére, hogy a neveket felcseréltük egymással.

Visszatérve (6)-ra, Frege arra figyelmeztet, hogy bár a mondat értelmes – hiszen mindenki megérti, hogy miről van benne szó –, a mondatnak még sincs igazságértéke. (6)-nak tehát nincsen jelölete. Nem tudjuk eldönteni, hogy igaz-e vagy hamis. Frege azt a következtetést vonta le az egész vizsgálódásból, hogy ahhoz, hogy egy mondat jelölétéről (igazságértékéről) dönthessünk, a mondatban szereplő neveknek rendelkezniük kell jelöllettel. Ha tehát valaki egy mondat igazságértékéről szeretne dönteni, akkor először a nevek jelölétét kell kijelölnie.

Nem zavaró – mondja Frege –, ha egy névnek nincsen jelölete, és a mondatnak csak a jelentése érdekel bennünket. Jó példa erre akár az *Íliász*, akár az *Odüsszeia*. Mindkét eposzt megértettük, és mondatait nem tartottuk értelmetlenségeknek (ahogyan a milliánus elmélet tartja), de abban a pillanatban, amikor a mondatok jelentésén, vagyis a gondolaton túl azok igazságértéke is érdekel, egyszerre fontossá válik a mondatokban szereplő nevek jelölete. És a kérdésre, hogy miért nem elég egy mondattal kapcsolatosan az általa kifejezett gondolat, Frege szavaival válaszolhatunk: „azért és annyiban, amennyiben a mondat igazságértéke érdekel bennünket”.⁹

Frege azzal, hogy a jelölet mellett a jelentés fontosságát is kiemelte, a nyelvfilozófiában forradalmi lépést tett. Kidolgozta kétdimenziós szemantikáját. Elmélete így sikerrel kezeli a jelölet nélküli mondatokat. A denotatív jelentésemélet (milliánus elmélet) kritikája kapcsán rámutatott arra, hogy hiba, ha egy elmélet egy név jelentését a név referenciájára redukálja, és megoldást talált a tanulmány kiindulópontjával szolgáló Frege-rejtvényre: kimutatta, hogy a jelölet mellett fontos szerepet játszik a nevek és a mondatok jelentése is. Nem tudta azonban megoldani azoknak a mondatoknak az igazságértékére vonatkozó problémáját, amelyekben fiktív entitások szerepelnek.

Bertrand Russell

Russell leíráselmélete

Bertrand Russell leíráselméletét *A denotálásról*¹⁰ című cikkében fogalmazta meg.

A russelliánus elmélet röviden a következőképpen foglalható össze: az elmélet alapját egy $C(x)$ kijelentésfüggvény képezi, amelyben x egy teljességében meghatározatlan változó. Ezután Russell bevezeti a „ $C(x)$ mindig igaz” kifejezést, amelyet definiálhatatlan alapfogalomként

⁹ Uo. 126.

¹⁰ Bertrand Russell: *A denotálásról*. Világosság 12(2005). 5–16.

kezel, majd az általa legalapvetőbb denotáló kifejezéseket – *minden*, *semmi* és *valami* – értelmezi a kijelentésfüggvény és a definiálhatatlan alapfogalom segítségével. Eszerint

Def 1: $C(\text{minden}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{ mindig igaz”}$

Def 2: $C(\text{semmi}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{ hamis’ mindig igaz”}$

Def 3: $C(\text{valami}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{ hamis’ mindig hamis”}$

ahol a $=_{\text{jel}}$ olvasata: *jelentése*.

A denotáló kifejezésekről¹¹ Russell azt állítja, hogy önmagukban nincs jelentésük, viszont, minden olyan kijelentésnek jelentést tulajdonít, amelyben az előbbi szavak előfordulnak. Így az „egy ember” kifejezésnek nincs jelentése, de ha azt mondjuk, hogy „Találkoztam egy emberrel”, akkor a kijelentésnek már lesz jelentése és értelmezhető is a fenti definíciók alapján. A kijelentés interpretációja a következő:

(7) $C(\text{egy ember}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{, és } x \text{ ember’ nem mindig hamis”}$ (vagy ami ugyanazt jelenti: hamis, hogy mindig hamis).

Ugyanígy fel lehet írni a más denotáló kifejezéseket tartalmazó kijelentések szimbolikus logikai formáját is.

(8) $C(\text{minden ember}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{ igaz’ mindig igaz”}$, és

(9) $C(\text{egy ember sem}) =_{\text{jel}} \text{„}C(x) \text{ hamis’ mindig igaz”}$.

A legalapvetőbb denotáló kifejezések után Russell rátér egy másik csoport elemzésére, azokra a kifejezésekre, amelyekben előfordulnak az *a* és *az* szavak, vagyis a határozott névelős kifejezésekre. Ezek állítása szerint, „messze a legérdekesebb és egyúttal legnehezebb denotáló kifejezések”.¹² Ha egy kijelentésben megjelennek a határozott névelős kifejezések, akkor abban a kijelentésben ezek a kifejezések egyediséget fejeznek ki. Ez történik a következő mondatban is:

(10) X volt II. Károlynak *az* apja.

Ebben a mondatban – mondja Russell „nem csak azt állítjuk, hogy X bizonyos relációban állt II. Károllyal, hanem azt is, hogy semmi más nem állt vele ebben a relációban”.¹³ Ezzel meg is érkeztünk a russelliánus elmélet egyik erősségéhez.

¹¹ „»Denotáló kifejezés«-en a következők valamelyikéhez hasonló kifejezést értek: egy ember, némely ember, bármely ember, minden egyes ember, minden ember, a jelenlegi angol király, a jelenlegi francia király, a Naprendszer tömegközéppontja a huszadik század első pillanatában, a Föld keringése a Nap körül, a Nap keringése a Föld körül.” – Uo. 5.

¹² Uo. 7.

¹³ Uo. 7.

Russell szerint az unicitás az egyik próbája a leíró elméleteknek. Az unicitás kritériuma az, aminek a segítségével képesek vagyunk dönteni egy-egy kijelentés igazságértékéről. Ha egy kijelentésben nem teljesül az unicitás, azaz ha az, amit a kijelentésben állítunk, nem érvényes egy létezőre sem, akkor a mondat Russell szerint hamis. Ez készíti Russellt arra, hogy a Meinong elméletét elvesse. Meinong ugyanis azt állította, hogy „minden grammatikailag helyes denotáló kifejezés egy objektumnak felel meg”.¹⁴ Eszerint a legnagyobb természetes szám vagy a francia király is objektumok, értsd ezen: létező dolgok. Ez azonban könnyen megsértetheti Russell szerint az ellentmondás törvényét, hiszen Meinong elmélete szerint a francia király egyszerre létezik is, és nem is létezik. Amennyiben ez lehetséges, annyiban az ehhez hasonló elmélete(ke)t ki kell küszöbölni. Az unicitás azonban nemcsak abban az esetben sérül, ha egy dolog sem elégíti ki a kijelentésben állított feltételt, de abban az esetben is, ha nemcsak egy, hanem több dolog is kielégíti azt. Ez történik az

(11) Az ajtó nyikorog

mondat esetében. Ebben az esetben azért lesz hamis a mondat, mivel ugyancsak, mint a nem létező dolgok esetében, sérül az egyediség követelménye. Hiszen úgy tűnik, mindenki jól tudja, hogy a világon nem csak egy ajtó létezik.

Az unicitás kérdésének tárgyalása után Russell rátér a fregeiánus elmélet kritikájára. Habár Frege sikeresen alkalmazza a nem létező dolgok esetében is az értelem-jelölet megkülönböztetést, elmélete ezeknek a mondatoknak az esetében, amelyekben ilyen nem létező dolgok szerepelnek, képtelen megoldani a mondat igazságértékének a kérdését. Az előző részben említett (6) esetben láhattuk, hogy a fregeiánus elmélet a mondatot annak ellenére értelmesnek tartotta, hogy Odüsszeuszt nem létező személyként kezelte, a mondat igazságértékére vonatkozó döntés viszont pontosan ennek következtében maradt el. Frege szerint, ha egy mondatban jelölet nélküli név szerepel, a mondat igazságértékéről nem tudunk dönteni. A russeliánus leíráselmélet ilyen szempontból hatékonyabb, mint a fregeiánus, hiszen – mondja Russell – az olyan mondatok amelyekben fiktív entitások, nem létező dolgok szerepelnek, és ezekről állítunk valamit, egyértelműen hamisak. Ha a nemlétezőt vesszük alapul, a fregeiánus elmélet problémája hasonló a Meinong elméletéhez. Mindkét esetben azért lesznek hamisak a mondatok, mert bennük fiktív entitások nevei szerepelnek.

Az előző bekezdés alapján hajlamosak lehetünk arra, hogy a russeliánus leíráselméletet a Frege által kidolgozott rendszert meghaladó elméletként gondoljuk el. Ha nem vagyunk elég figyelmesek, akkor a russeliánus elmélet eddig bemutatott részletéből azt a következtetést vonjuk le, hogy Russell elmélete elismeri a fregeiánus elmélet jel-jelentés-jelölet felosztását, csakhogy Russell rendszere hatékonyabban kezeli azokat a mondatokat, amelyekben fiktív entitások szerepelnek. Ezekről ugyanis Russell azt állítja, hogy hamisak, Frege pedig azt az álláspontot képviseli, miszerint ezeknek a mondatoknak nem mondhatunk semmit az igazságértékéről, mert az teljes mértékben hiányzik. Röviden, az lehet az érzésünk, hogy a fregeiánus elmélet megelőlegezte a russeliánus elméletet, ez utóbbi az előbbi „javított” változata. Ha viszont elég figyelmesek vagyunk, akkor Russell tanulmányából kiolvashatjuk, hogy a Frege elméletéhez

¹⁴ Uo. 8.

képest teljesen más leírásméletet dolgozott ki, amely nincs tekintettel Frege jelentés/jelöllet megkülönböztetésére.

Russell Frege-olvasata

Russell a fregeiánus elmélettel kapcsolatos tévedésére Ruzsa Imre mutatott rá a *Russell kontra Frege* című tanulmányában. Ruzsa ebben a tanulmányban egy olyan problémára összpontosít (Russell szerint: „a határozott leírások esetén a jelentés és a denotátum megkülönböztetése elkerülhetetlenül konfúzióhoz vezet”¹⁵), amelyre véleménye szerint a kritika nem fordított elegendő figyelmet. A kritikusok figyelmét az kerülte el, hogy Russell tanulmányában a denotáló jelet, vagyis a szót azonosnak tekintette annak jelentésével, éppen ezért nem tudott egyértelmű különbséget tenni egy denotáló kifejezés és ugyanannak a denotáló kifejezésnek az idézete között.

Russell azt mondja, hogy ha egy kifejezés jelentéséről szeretnénk beszélni, akkor tegyük a kifejezést idézőjelek közé. Ruzsa szerint annyiban kifogásolható ez az eljárás, amennyiben egy kifejezést abban az esetben szoktunk idézőjelek közé helyezni, ha a kifejezés nevéől szeretnénk mondani valamit. Russell ezen megoldása mindjárt az elején bonyodalomhoz vezet, amelyet a következő példák nagyon jól mutatnak:

(12) A Naprendszer tömegközéppontja egy pont, nem pedig jelölő kifejezés.

(13) A „Naprendszer tömegközéppontja” egy jelölő kifejezés, nem pedig pont.

(12) hibátlan, ezzel szemben (13) csak fenntartásokkal fogadható el, mégpedig csakis abban az esetben, ha az idézőjelekkel határolt kifejezés a kifejezés megnevezésére szolgál. (13) nem fogadható el tehát abban az esetben, ha az idézőjelekkel határolt kifejezés nem a kifejezés megnevezésére szolgál, hanem a kifejezés jelentését kívánja megnevezni. A fregeiánus elmélet értelmében a (13) alatt szereplő „Naprendszer tömegközéppontja”-ról nem mondhatjuk, hogy az egy jelölő kifejezés.

Russell elbonyolította/félreértelmezte a fregeiánus elméletet, Frege ugyanis azt mondta, hogy ha egy kifejezés (C) jelentéséről szeretnénk valamit állítani, akkor arról egyszerűen azt kell mondanunk, hogy „a ‘C’ kifejezés jelentése”. A russelli példából kiviláglik, hogy Russell már kezdetben sem tett különbséget egy jel és annak jelentése között.

Ruzsa annak érdekében, hogy Russell tévedését kimutassa, azt javasolja, hogy ha egy kifejezés jelentését szeretnénk megnevezni, arra használjuk a

(14) MEAN (C)

megnevezést, ha pedig egy kifejezés denotátumát szeretnénk megnevezni, arra használjuk a

(15) DEN (C)

¹⁵ Ruzsa Imre: *Russell kontra Frege*. = *Tertium non datur*. Szerk. Máté András–Ruzsa Imre. Bp. 2000. 54.

megnevezést. A ‘C’ jelen esetben egy olyan változó, amely behelyettesítése csak nyelvi kifejezéssel megengedett. Ha nem tartjuk be ezt a megkötést, akkor olyan bonyodalmak léphetnek fel, amelyekhez hasonlókkal a következő példamondatban találkozunk:

(16) MEAN (francia elnök), DEN (francia elnök).

Mivel a francia elnök nem nyelvi kifejezés, hanem maga a személy, ezért annak sem jelentése, sem pedig denotátuma nem lehet, ellentétben mondjuk a következő példával:

(17) MEAN (‘francia elnök’), DEN (‘francia elnök’)

ahol a ‘francia elnök’ egy nyelvi kifejezést jelöl, aminek már lehet jelentése is és denotátuma is.

Vizsgáljunk meg ezek után egy Russell által is felvetett problémát, és nézzük meg, hogy miben nem értett egyet Russell a fregeiánus megoldással, valamint hogy jogos-e a russeliánus kritika.

Russell megoldása

Russell szerint:

(18) A Waverly szerzője nem más, mint Scott.

(19) Scott nem más, mint Scott.

(18) és (19) is azonosságállítások. (19) viszont rendelkezik egy olyan tulajdonsággal, amivel (18) nem, mégpedig azzal, hogy IV. György nem érdeklődött az igazsága iránt. Russell ebből azt a következtetést vonta le, hogy (18) és (19) nem azonos kijelentések, jóllehet

(20) DEN (‘a Waverly szerzője’) = DEN (‘Scott’) = Scott.

Russell szerint azért nem azonos a két kijelentés, mert (18) esetében ‘a Waverly szerzője’ névnek nemcsak a denotátuma, de a jelentése is releváns. Russell a jelentést egyszerűen kiküszöbölte, ami természetesen az ő elméletének a malmára hajtotta a vizet. Szerinte a határozott névelős kifejezéseknek (mint denotáló kifejezéseknek) nincsen jelentésük. Elméletében a ‘Waverly szerzője’ határozott leírásnak eltűnik a jelentése, amikor (18)-at a következőképpen rekonstruálja:

(21) $\exists x \{ [Wx \ \& \ \forall y (Wy \rightarrow x = y)] \ \& \ Sx \}$.

A példa fregeiánus megoldása a következő lenne: bár (18) és (19) igazságértéke azonos, de

(22) MEAN (‘a Waverly szerzője’) \neq MEAN (‘Scott’), hanem

(23) MEAN (a Waverly szerzője) = MEAN [DEN ('a Waverly szerzője')].

A fregeiánus elméletben tulajdonképpen (23)-at a következő képlet szerint kapjuk meg:

(24) MEAN (C) = MEAN [DEN (C*)],

ahol [DEN (C*)] azonos a nyelvi kifejezés idézetével. Így tehát a végső megoldás a következő lenne:

(25) DEN ('a Waverly szerzője') = a Waverly szerzője = Scott.

Ruzsa Imre szerint „Russell zavarosnak minősíti azt, hogy bár egy C kifejezés jelentéséről akartunk szólni, eredményül C denotációjának jelentését kaptuk”.¹⁶ Russell észrevétele azonban nem pontos, állapítja meg Ruzsa, mivel a (24)-es „sémában, kivételesen, C-t közvetlenül a leírással (nem az idézetével) kell helyettesíteni, C*-ot pedig e leírás idézetével”.¹⁷ A fenti példák kellőképpen rávilágítottak arra, hogy Russell folyamatosan azonosnak tekinti a kifejezést és annak idézetét. Ahelyett pedig, hogy Russell figyelmesen alkalmazná az idézőjelek használatát, ezáltal megkülönböztetve a kifejezést annak idézetétől, eleve feltételezi a kettő azonosságát és így igaztalanul mondja a fregeiánus elméletre, hogy „[a] jelentésnek a denotációhoz való viszonyából meglehetősen különös nehézségek adódnak, melyek önmagukban is elégségesnek látszanak annak bizonyítására, hogy az ilyen nehézségekkel járó elmélet szükségképpen téves.”¹⁸

Talán az előbbi bizonyítás hosszúnak és meglehetősen szörszálhasogatónak tűnik, fontosnak tartottam ismertetni Russell Ruzsa Imre által közzétett tévedését. Ennek fényében azt mondhatjuk, hogy Russell tulajdonképpen nem értette meg a fregeiánus elméletet és azt igaztalanul kritizálta. „Az igazán lényeges észrevétel az, hogy ez a szöveg nem vág össze Frege jelentéselméletével.”¹⁹

Ugyancsak figyelmesnek kell lennünk akkor, amikor úgy tűnik, hogy Russell továbbhaladva ismételtén a fregeiánus állásponttal polemizál. Frege számára a nevek és a határozott leírások egy logikai kategóriába tartoztak. Mind a kettőnek az volt a feladata, hogy segítségükkel dolgokra utaljon. Fregeiánus szempontól a nevek is és a határozott leírások is egyedi referáló kifejezések. Frege szerint az „Arisztotelész” név, ugyanúgy, mint az „az az ókori görög filozófus, aki Nagy Sándor tanítója volt”, arra szolgál, hogy vele Arisztotelészre referáljunk. Russell látszólag ezt az álláspontot vitatja. Szerinte a nevek és a határozott leírások nem egy logikai kategóriába tartoznak. Russell Mill álláspontját fogadja el a nevekkal kapcsolatban. Szerinte is, akárcsak Mill szerint, egy név, vagy ahogyan ő nevezi, egy logikai név egyetlen funkciója az, hogy megnevez. Csakhogy Russell különbséget tesz logikai nevek és nem logikai nevek között (így világossá válik számunkra, hogy megmarad a fregeiánus elmélet keretei között). A logikai neveknek valamit meg kell nevezniük, mert ha nem, nem tekinthetők neveknek. Russell az általa logikai neveknek mondott neveket a határozott leírások segítségével határozza meg, úgy,

¹⁶ Uo. 59.

¹⁷ Uo. 60.

¹⁸ Bertrand Russell: *i.m.* 10.

¹⁹ Ruzsa Imre: *i.m.* 62.

hogy a két kategóriát szembeállítja egymással. Logikai nevek alatt Russell a következők egyikét érti: „ez”, „az”, „én” és ehhez hasonló kifejezéseket.

Felmerül akkor a kérdés, hogy mi történik az olyan nevekkel, amelyeket mi tulajdonneveknek tartunk, mint „Odüsszeusz”, „Frege” stb. Ezekről Russell azt mondja, hogy mivel nem biztos, hogy minden esetben megneveznek valakit vagy valamit (hiszen kételkedhetünk a név által denotált referencia létezésében), így nem tekinthetők logikai neveknek. Russell tulajdonképpen azt állítja, hogy egy általunk hagyományos tulajdonnévnek tartott név – ezekről a nevekről beszél Frege és mint kiderül Russell is ezeket érti nevek alatt, amikor expliciten nem logikai nevekről beszél – sem logikai név, hiszen ezek létezésében kételkedhetünk. A logikai nevek esetében pedig – amelyek, amint azt már leszögeztük, – minden esetben megneveznek (meg kell nevezzenek) valamit – ez nem fordulhat elő. Az általunk tulajdonneveknek tartott nevek tulajdonképpen nem logikai nevek, mondja Russell. Mindegyik egy-egy álcázott határozott leírás. Ezek után Russell megmutatja, hogy a logikai neveket tartalmazó és a nem logikai neveket tartalmazó mondatok logikai szerkezete lényegesen eltér egymástól. A logikai neveket tartalmazó mondatok logikai formáját megadhatjuk egyszerűen egy kijelentésfüggvény segítségével. Az

(26) Én író vagyok

logikai nevet tartalmazó mondat logikai formája: Fa , ahol F a predikátum, a pedig egy individuumnév. Ezzel ellentétben a

(27) A jelenlegi francia király kopasz

mondat (ami már nem tartalmaz logikai nevet, hanem egy a hagyományos nevekkel azonos határozott leírást foglal magában) logikai szerkezete inkább hasonlít a

(28) Minden francia király kopasz. $\forall x (Fx \rightarrow Kx)$, vagy a

(29) Van egy kopasz francia király. $\exists x (Fx \& Kx)$

mondatok logikai szerkezetére. (28) és (29) mondatok kvantifikált mondatok. (28) és (29) alapján (27) logikai szerkezete a következő lenne:

(27') $\exists x \{ [Fx \& \forall y (Fy \rightarrow x = y)] \& Kx \}$.

(27') olvasata a következő: Van egy és csak egy dolog, ami jelenleg Franciaország királya és kopasz. A russelliánus elmélet legfontosabb sajátossága az, hogy a beszélő elkötelezi magát valaminek a létezése mellett, ezután amellett is elkötelezi magát, hogy az adott létezőből csak és csakis egy van (unicitás), és végül arról a létezőről állít valamit, azaz hozzácsatol egy predikátumot. Egy határozott leírást tartalmazó mondat kimondja, hogy egy tulajdonságot csak egy dolog elégíti ki. (27) esetében a kopaszságot csak a francia király elégíti ki. Egy határozott leírást tartalmazó negáció pedig azt mondja ki, hogy egy bizonyos tulajdonságot egy dolog sem elégíti ki.

(30) Franciaország jelenlegi királya nem létezik.

Logikai formája így adható meg:

(31) $\sim\exists x \{ [Fx \ \& \ \forall y (Fy \rightarrow x = y)] \}$.

Ha elfogadjuk (30) (31)-hez hasonló interpretációját, akkor úgy tűnik megoldottuk a nemlétet igazként állító kijelentések problémáját, hiszen akkor már nem kényszerülünk arra, hogy elfogadjuk, hogy a létező dolgok mellett vannak nem létező dolgok is. (31) esetében ugyanis a nemlétezés nem állítjuk egy dologról, hanem a létezés tagadjuk.

The Speech Act of Referring

Keywords: Gottlob Frege, Bertrand Russell, referring, description, name, sense, reference

According to the speech-act theory whenever we utter a sentence, we perform two acts: the act of referring and that of predicating. By referring we set out an object that we speak of, and by predicating we attribute a feature to the object. My paper is a short presentation of Gottlob Frege's theory of meaning and Bertrand Russell's theory of description. I will try and outline the core concepts and thoughts/arguments that define even today's debate about reference in the analytic tradition.